

KLASİK İSLAMÎ DÖNEMDE GÜVENLİK GÜÇLERİNİN MAAŞ VE ÜCRETLERİ

Dr. Metin Yılmaz*
Prof. Dr. Mustafa Zeki Terzi**

ÖZET

Bu araştırmamızda ilk dönem İslam fetihlerinden Abbâsî dönemine kadar iç ve dış güvenliklikten sorumlu asker ve polislerin aldıkları maaş ve ücret miktarları, ödeme evreleri ve ödeme şekilleri incelenmiştir. Düzenli orduya geçişle birlikte, askeri divanlar kurulmuş, tüm askerlerin kayıtları deftere işlenerek düzenli maaş ödemeleri yapılmıştır. Ödeme miktarları daha ziyade devletin mali durumuyla orantılı olarak belirlenmiştir. Gerek asker gerekse polislerin aldıkları ücret her zaman halkın geçim standardının üzerinde olmuştur.

Anahtar kelimeler: Maaş, ücret, asker, polis, ordu, ıktâ atâ, u'tiye iâşe, tahsisat,

ABSTRACT

The Salaries and Wages of Military and Police Forces in the Classical Islamic Period

This study examines the amount of the salaries and wages, their paying styles, and paying time of soldiers and polices who were responsible for both internal and external safety in the state from the early Islamic conquers to the Abbâsîd period. With the passing on to the regular military system, militaristic councils were established, all soldiers' records were registered and the salaries of soldiers were paid regularly. The amount of paying salaries for soldiers and police was determined mostly to the economic situation of the state. However, the salaries of both soldiers and police were always higher than levels of life standards of ordinary people.

Key words: Salary, wage, soldier, police, army, *iktâ'*, *atâ*, *u'tiye*, *iâşe*, *tahsisât*

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in Medine döneminde Mekkelilere karşı yapmış olduğu savunma savaşlarında orduyu oluşturan birlikler gönüllü /tatavvüî askerlerden oluşmaktaydı. İlahi emre uyarak Allah yolunda cihada koşmak¹ onun rızasını kazanmak birinci öncelikti. Katılmayanlar ise zemedilirdi.² Tarihi arka planında cesaret ve atılğanlığı ile övünen Arapla-

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.. e-posta: tahaeymen@hotmail.com

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. e-posta: mzterzi@omu.edu.tr

¹ Nisâ, 4/95-96; Tevbe, 9/41,73.

² Tevbe Sûresi, 81, 86, 87, 90,93 ayetlerinde sert bir şekilde savaştan kaçan ve geri duranlar kınanmıştır. Hz. Peygamber, savaşa katılmakta gevşeklik gösterenler için

rın böyle bir girişimden geri durması örfen de mümkün görünmemektedir. Gönüllü askerler orduya katılırlar, savaş bittiğinde de ailelerinin yanına dönerek gündelik hayatlarına bıraktıkları yerden devam ederlerdi.³ Maaş alamadıkları gibi bir çoğu teçizatını da kendi temin ederdi. Durumu iyi olmayanlara ise zenginler yardımcı olur onları baştan aşağı donatırlardı. Örneğin Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf fakir askerlerin donanımını sağlayan zenginlerden bir kaçıdır. Bu varlıklı bu sahabeler yardımları nedeni ile Hz. Peygamberden övgü almışlardır. Hz. Peygamber Talha'yı, *Talhatü'l-Cüd*, *Talhatü'l-Hayr* olarak isimlendirmiştir.⁴

Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi Hz. Ebû Bekir dönemlerinde de gönüllü askerlik yöntemi devam etmiştir. Komutanlara ve askerlere herhangi bir ücret ödenmemiştir. Zira örgütlü bir devlet yapılanması olmadığından Beytül-Malden düzenli maaş ödenmesi mümkün değildi. Ancak işini, kazancını bırakıp belirli bir süre evinden uzaklaşan askerlerin de yaşesini temin gerekmektedir. Zira, zaten ekonomik anlamda gelir düzeyi düşük olan askerlerin gerek kendisi gerekse ailesinin yaşesini temini sorun olacaktı. Bu durum göz önüne alınarak İslam ordularının ilk savaşı olan Bedir Savaşı sonrası soruna çözüm getirilmiş,⁵ elde edilen malların beşte biri (humus) ayrıldıktan sonra geriye kalan kısım askerler arasında eşit bir şekilde dağıtılmıştır. Bu durum Hz. Ömer'in divanları kurup askerliği zorunlu hale getirene kadar devam etmiştir. Ancak ileriki dönemlerde ani durumlar baş gösterdiğinde yine gönüllü birlikler oluşturma yoluna gidilmiştir.⁶

A- ASKER MAAŞLARI:

Özellikle Hz. Ömer döneminde Bizans ve Sâsânî topraklarına karşı sürdürülen fetihlerde elde edilen ganimetler, öncesi ile mukayese edile-

şu ifadeleri kullanmıştır: "Bırakınız onu, onda hayır varsa Allah size kavuşturur. Hayır yoksa Allah sizi ondan kurtarmıştır." *İbn Hişâm*, IV, 167; Taberî, *Târîh*, III, 145. "Cihada istekli olanlar dışında bizimle kimse çıkmazın" İbn S'ad, II, 67.

³ Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâi Raşidin Döneminde Askerî Teşkilat*, s.21.

⁴ Taberî, III, 101.

⁵ Bedir savaşında elde edilen ganimetlerin dağıtımında bazı sahabeler arasında huzursuzluk ortaya çıkmıştı. Bu ihtilafı ortadan kaldırmaya yönelik şu ayet nazil olmuştur: "Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. Deki: ganimet Allah ve Peygambere aittir. O halde gerçek inananlardansanız Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resulüne itaat edin." *Enfâl*, 8/1.

⁶ İranlılara karşı savaşan komutan Müsennâ b. Harise'nin ihtiyaç belirtip, Medine halkının savaşa katılmasını teşvik etmesi sonucu bu işe arzulu olan Ebû 'Ubeyd b. Mes'ud'un komutasındaki birlik Hz. Ömer'in direktifi ile İran orduları üzerine gönderilmiştir. Bkz. Belâzürî, 251; Taberî, IV, 61.

mez ölçüde artmıştı.⁷ Ayrıca, Mekke ve Medine gibi merkezlerden bu bölgelerde savaşmak için çıkan askerlerin sadece elde edilen ganimetlerin bir kısmının paylaşımı ile yetinmesi düşünülemezdi. Birkaç bölgede savaşan orduların tümünün eşit ölçüde ganimet elde etmesi ve bu ganimetlerin askerler arasında eşit ölçüde dağıtılması eski yöntemlerle mümkün değildi. Bu nedenle 15/636 yılında Hz. Ömer tarafından kurulan divanul-cünd (savunma bakanlığı) askerlerin sayılarını ve isimlerini kayıt altına alarak, maaş miktarlarını tayin etmek, takdir edilen miktarı zamanında ödemek gibi görevleri ifa etmekteydi.⁸ Cahşiyârî ve Sûlî'ye göre Hz. Ömer'in divanları kurma amacı, "*atiyyeleri (gelirleri) saymak ve orduda savaşanların ailelerine dağıtmaktır.*"⁹

Uzun seferlere çıkan ordu mensuplarının arkasında bıraktıkları ailelerine ilişkin geçim endişesini kafalarından silmesi fetihlerdeki başarılarında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu yönüyle Hz. Ömer'in uygulaması mevcut şartlar içerisinde reform niteliğinde bir adımdır.¹⁰

Hz. Ömer zamanında, bir asker için aldığı yıllık ücret en fazla 300 dirhem, komutanların ki ise, 4.000 dirhem civarında idi. Bu miktar giderek artmış askerinki 500, komutanlarınki ise, 5.000 dirheme kadar ulaşmıştır.¹¹ Buna ilave olarak elde ettiği savaş ganimeti yanında, harp bağıışı, parasız gıda ve elbise yardımları da yapılmaktaydı. Hz. Osman döneminde askerlerin mevcut maaşları 100 dirhem daha arttırılmıştır.¹² O günün şartlarına göre asker için eline geçen toplam miktarın müreffeh bir hayat sürmesine yetecek miktarda olduğu anlaşılmaktadır.

İslam devletinde ekonomik düzen tam olarak oturduktan ve Arap parasının basılmasından sonra devlet çalışanlarının maaşlarının tümüne yakını beytül-mâlden, yani devlet hazinesinden ödenmekteydi.

Emevilerin ilk olarak iktidarı ele geçirdiklerinde en düşük asker ücreti senelik 200 ilâ 300 dirhem arasında değişiyordu. Bu miktar bütün bir Emevi dönemi boyunca tespit edilen en düşük asker ücretidir. Muaviye döneminde asker maaşlarının artırıldığını görmekteyiz. Onun

⁷ Divanların ortaya çıkışına dair farklı rivayetler arasında yer alan Ebû Hureyre'nin anlatımına göre, o, görevli olduğu Bahreyn'den 500.000 dirhem tutarında mal getirmişti. Miktarı Hz. Ömer'e ifade ettiğinde şaşkınlığa düşmüş ve inanmamıştır. Söz konusu malın nasıl kayıt altına alınacağı tartışılırken, divanların kurulmasına ilişkin ortaya atılan teklif Hz. Ömer'in hoşuna gitmiş ve böylelikle Divan defterlerini düzenlemiştir. Rivayet hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû Yusuf, s.26vd.

⁸ İbn Haldun , I, 202.

⁹ Cahşiyârî, s.38; Sûlî, s.102.

¹⁰ Avn, s.98.

¹¹ Zeydan, I, 148; Batâniye, s.112.

¹² Belâzûrî, s.235.

döneminde halifelik ordusunun yaklaşık 60.000 askeri bulunuyordu. Bu orduya ödenen maaşların senelik toplamı ise 60 milyon dirheme ulaşmaktaydı.¹³ Muaviye kendisine taraftar toplamada ve askeri gücünü artırmada oldukça bol para harcadı. Onun döneminde düz piyade askerinin senelik maaş ve tahsisâtı 1.000 dirhemi buluyordu.¹⁴ Abdülmelik b. Mervan maaş ve atâları artırdı. Halifenin Irakeyn valisi Haccâc b. Yusuf'un Rutbil'e gönderdiği ordunun sayısı 40 bin kadardı.¹⁵ Maaş ve bağış hariç bu ordunun bu sefer esnasındaki masraflarının toplamı 2 milyon dirhemi buluyordu. Bu durumun Mervan b. Hakem (64-65/684-685) zamanına kadar bu şekilde devam ettiği görülür. Mervan zamanında maaşlar senelik 2.000 dirhem olmuştur. Daha sonra ortaya çıkan fırkaların ve Bizans'ın saldırıları nedeniyle devlet askeri gücü artırmak ve askerliği özendirmek zorunda kaldı. Bu sebeple asker maaşları sürekli artırıldı. Asker maaşlarında bu artış zaman zaman devletin mali açıdan zor durumlara düşmesine neden oluyordu. Buna bağlı olarak da maaşların gecikmeli olarak ödendiğine şahit olmaktayız. Bu ekonomik dar boğaz asker maaşlarının Emevi Devleti'nin son dönemine geldiğinde senelik 500 dirheme kadar inmesine neden olmuştur.¹⁶

Emeviler döneminde askerlere maaş yerine geçmek üzere arazi "ikta" edildiğini de görmekteyiz. İktâ, bir kısım arazi gelirlerinin maaş yerine askere verilmesi şeklinde uygulanıyordu. Ayrıca, savaşlar sonrasında diğer ücretler yanında her asker için pirim dağıtılmaktaydı.¹⁷

Hulefâ-i Raşidîn ve Emeviler'in bazı dönemlerinde askerlerin aldığı maaş miktarı aşağıda tablo halinde verilmiştir:

Yıllık Komutan Maaşları	Yıllık rütbesiz asker maaşı	Dönem
4.000 dirhem	300 dirhem	13-23/634-644
6.000 dirhem	600 dirhem	23-35/644-656
1.000 dirhem	-----	41-60/661-680

¹³ İbnü'l-Esir, V, 20; İbn Tıktaka, s.197.

¹⁴ Muaviye döneminde divanlara kayıtlı askerlerin ödeme düzeninin hemen hemen her bölgede aynı olduğu görülmektedir. Örneğin Mısır'da rütbesiz bir asker iki yüz dinar maaş alırken, Basra ve Küfe bölgesinde aynı ücrete karşılık gelen iki bin dirhem almaktaydı. Bu dönemde asker maaşlarının asgari 300 dirhem ile azami 2.000 dirhem arasında değiştiği görülmektedir. Aycan, s.288.

¹⁵ İbnü'l-Esir, IV, 454 vd.

¹⁶ Zeydan, I, 149; Avn, s. 121.

¹⁷ Yezid b. Muaviye, ayaklanmaları bastıran askerlere ücretler yanında senelik 100 dinar bağışta bulunmaktaydı. Yine ilk Abbâsi halifesi Seffâh, askerleri Emevilere karşı savaşmaya teşvik maksadıyla mevcut maaşlarına ilave olarak 20 dirhemle ödüllendirmiştir. Taberî, VII, 426; Geniş bilgi için bkz. Bkz.Bedir, s.142-143, Dimeşk..

2.000 dirhem	-----	64/684
500 dirhem	-----	127/744

İlk olarak askerlere maaş tahsis edilmeye başlanılan Hz. Ömer döneminden, Emevi devletinin yıkılışına kadar olan sürede, maaşta rahatlıkla temin edecek kadar maaşın askerlere düzenli olarak ödendiği görülmektedir. Ancak, Emevîler'in son yıllarında ekonomideki bozulma ve asker sayısında zorunlu olarak artırmaya gidilmesi nedeni ile asker maaşlarında gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır.

Abbâsiler zamanında asker maaşları, aylık, birkaç aylık veya senelik devreler üzerinden düzenli bir şekilde ödenirdi. İlk Abbâsî halifeleri zamanında bir piyade asker(râcil) yiyeceğinin dışında ayda 80 dirhem alırdı ki, bu yılda 960 dirhemi bulmaktadır. Aynı dönemde bir süvari askeri(fâris) ise bu miktarın iki katı olan ayda 160, yılda 1920 dirhem maaş almaktaydı. Ücretler Hicrî yılın Muharrem ayında ödeniyordu. Bu dönemde Bağdat'ta bir inşaat işçisi ise günde 1 dirhemden üçte birini ancak alabilmekteydi. Bu miktar üzerinden yılda 120 dirhem alan bu işçi bir piyade askerinin aldığı paranın ancak sekizde birine sahip olabiliyordu. Bu oranlamaya bakıldığında askerlerin iyi ücret aldığı görülmektedir. Bu düzenli maaşlara, savaşlarda elde edilen zaferlerin sonunda ihsan edilen bağışları da eklersek,¹⁸ askerinin mali durumunun toplumun yaşam standardının üzerinde olduğu kanaatine varırız.

Abbâsî ordusunda zamanla askerlerin ücretlerinde eksiltme/ kısıtlamaya gidildiğini görmekteyiz. Abbâsîlerin Bağdat'ta en kuvvetli oldukları zaman bir askerinin aylık ücreti 20 dirhemdir. Bu durum Corci Zeydan'ın da dediği gibi¹⁹, Abbâsî Devleti'nin ilerleme ve yükselme dönemlerinde, asker maaşlarının buna eşit olarak artmadığını, hatta daha da azaldığını; devletin zayıfladığı zamanlarda ise, ücretlerin çoğaldığını göstermektedir.²⁰ Yükselme döneminde maaşlarda kısıtlamaya gidilmesinin farklı bir çok sebepleri olmakla birlikte en önemlileri, Emevî döneminde oranla fetih hareketlerinin yavaşlaması ve orduya giren gayr-ı Arap unsurların artışı ile birlikte maaş yerine bağış karşılığında askerlerin istihdam edilebilir olması gösterilebilir. Ordunun fetihden ziyade isyanla-

¹⁸ İlk Abbâsî halifesi Seffâh, son Emevî halifesi Mervân ile yaptığı *Zâb* savası sonunda her askeri maaşının dışında 500'er dinar bağışta bulunmuştur. Bu dönemde 1 dinarın 15 dirheme tekâbul ettiği düşünüldüğünde 7500 dirhem toplam bağışta bulunmuştur. (İbnü'l-Esir, V, 170. Oysa, aşağıda tabloda da görüleceği gibi bir askerinin aylık maaşı 160-200 dirhem arasında idi.

¹⁹ Zeydan, I, 150.

²⁰ Abbâsî devlet bütçesinin fazla verdiği Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde yaya asker 20, süvariler 40 dirhem aylık maaş alırken, (Yâkûbî, II, 476; İbnü'l-Esir, VI, 446) devletin hazinesinin boşaltıldığı M'utezid döneminde yaya birliğine mensup bir askerinin günlük maaşının 600 dinara ulaştığı görülmektedir. Bkz. Sâbi, s. 19

rı bastırmak başta olmak üzere iç hizmetlere yönelmiş olması sonucu askerî faaliyetlerindeki azalma maaşlarına da yansımıştır.²¹ Çünkü aynı dönemde kadı, muhtesip ve polis gibi merkez bürokratlarının maaşı askere oranla daha fazladır.²²

Hârûn Reşîd'in (170-193/786-809) son zamanlarında, yayaların maaşında indirim yapıldığını görmekteyiz. Daha önce aldıkları aylık 80 dirhem iken bu sefer ayda 60 dirhem almaya başlamışlardır ki, bu yılda 720 dirhem eder. Bu indirim devam etmiş ve Me'mûn zamanında yayaların maaşı ayda 20 dirheme, süvarilerin ise 40 dirheme inmiştir.²³ Nitekim 210/818 yılında, komutan İsa b. Muhammed b. Ebî Hâlid'in mahiyetinde bulunan ordu 125.000 yaya ve atlıdan oluşmaktaydı. Ordudaki asker sayısının bu derece artmasının sebebini, Arap kökenli olmayanların orduya alınmaları ve bunların daha az ücretle istihdamının mümkün olmasıyla izah edebiliriz. Bu ordudaki yayalara ayda 20'şer, atlılara ise 40'ar dirhem ücret ödenmiştir. Me'mûn zamanında "Harûnî" adı ile bilinen bir ölçek buğdayın fiyatı 50 dirhemdir ki,²⁴ bu bir yaya askerin iki aylık maaşına denk bir fiyattır. Oysa söz konusu dönem devlet hazinesinin dolu olduğu bir dönemdir. Kanaatimizce burada zikredilen askerin maaşı daha çok semboliktir. Verimli arazilerin ele geçirilmesi ve buraların iktâ olarak askerlere dağıtılması daha önce aldıkları yüksek maaşlardan kat kat fazlaya tekabül etmektedir. Ancak, yukarıda da dikkat çekildiği gibi istikrarın ve ekonomik gelir düzeyinin arttığı dönemlerde asker maaşlarının artmadığı tam tersine azaldığı göze çarpmaktadır. Bunun da bizde ülkenin gelir kaynaklarının yerinde kullanılma gayretinden kaynaklandığı kanaatini doğurduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca *kalem ehli* olarak tanımlanabilecek ilmiye sınıfına daah fazla önem verilerek devlet bütçesi bu yöne sarf edilmiştir.

Askerlere, görev yaptıkları bölgelere göre, farklı miktarlarda ücret ödendiğini görmekteyiz. Taberî, Me'mûn'un Suriye, Ürdün ve Filistin'de süvarilere ayda 100, yayalara ise 40 dirhem maaş verdiğini yazmaktadır.²⁵ Hudut garnizonlarında görev yapan askerlere gurbet zorluklarına, her an gelebilecek düşman saldırılarını püskürtme güçlüğüne ve yaz-kış yapmak durumunda oldukları düzenli "gazâlara" katılmalarına karşılık olmak üzere, maaşlarının iki kat daha fazlası ödeme yapılmıştır.²⁶ Ayrıca yeme-içme masrafları da devlete aittir ve bu, fert başına senelik 100 dinarı bulmaktadır. Harûn Reşîd de hudut garnizonlarını yeniden onarmış

²¹ Avf, s. 291.

²² Yılmaz, s. 323-324.

²³ Taberî, VIII, 571; İbnü'l-Esir, VI, 446.

²⁴ Taberî, VII, 195.

²⁵ Taberî, VII, 195.

²⁶ İbnü'l-Esir, VI, 162.

ve Tarsus'ta görev yapan her bir askerin senelik maaşlarına 10 dinar eklemiştir. Me'mun ise, Tuvâne garnizonunda hizmet veren askerlerden atlıların ücretlerine ayda 100 dirhem, yayalarınkine ise 40 dirhem zam yapmıştır.²⁷ Bütün bu uygulamalardan anlaşılmaktadır ki, hudut garnizonlarında görev yapan askerlerin maaşları, diğer yerlerdekinden iki kat daha fazladır. İç isyanları bastırmak için gönderilen askere, maaşlarından ayrı olarak bağışlarda bulunulurdu. Mehdi'nin (158-169/775-785), el-Cezire'de isyan eden Abdüsselâm b. Hâşim el-Yeşkürî'ye karşı sevk ettiği komutandan biri olan Şebib b. Vâc el-Merverûzî'ye 1.000 kadar süvari vermiş ve bu süvarilerden her birine 1.000 dirhem bağışta bulunmuştur.²⁸

Maaşların ödenmesinde bir takım aksaklıklar olduğu ve bu esnada ödemelerde meydana gelen gecikmelerin orduda rahatsızlıkların doğmasına sebebiyet verdiğini görmekteyiz. Komutan Amr b. Mus'ide, halife Me'mun'a ücretlerin gecikmesinden dolayı orduda karışıklık ve itaatsizliğin baş gösterdiğini belirten bir mektup yazmıştır.²⁹ Ayrıca, Hârûn Reşid'in halifeliği dönemine rastlayan 173/789 yılında Mısır'da kendilerine *el-Kudeydiyye* adı verilen askeri birlikler, ücretlerinin gecikmesi sebebiyle ayaklanmışlardır.³⁰

Sadece maaşın geciktirilmesi değil ücret yetersizliği de askerler arasında rahatsızlık uyandırıyor. Muktedir zamanında (295-320/908-932) yaya askerin aylık ücreti 6 dinar (12 dirhem), atlının 42 dinar (84 dirhem)di.³¹ Bu ücret azlığı yüzünden savunma gevşemiş ve sınır garnizonları gerektiği gibi korunamamıştır. Bu dönemde bir Bizans askeri sene içerisinde miktarları değişmekle birlikte aylık 12-18 dinar alıyordu. Abbâsiler altın çağı denilen ilk dönemlerinde, asker maaşlarını nakden ve gecikmeden ödüyorlardı. İkinci dönemlerinde ise, ödemeler gecikerek yapılır oldu. Bu durumda bir kaç aylık maaş birikimi/yığılması oluyordu. Bu dönemlerde hazine nakit darlığı çektiği için özellikle asker maaşlarını nakden ödeme yerine arazi iktâ yapılımaya başlandı.

Abbâsilerin haşmetli dönemlerinde özellikle devlet bütçesinde açık vermemek için asker maaşları kılı kırk yarararak hesaplanıp en asgari miktara düşürülürken, gerileme dönem olan ikinci dönem halifelerinden Mu'tezid'in (279-289/892-902) "*Hâssa*" olarak isimlendirilen saray muhafızlarını akçeye doyurduğu görülmektedir. *el-Fursân Mine'l-Ahrâr ve'l-Mümeyyizîn/ Hür ve Seçkin Süvari Birlikleri* olarak da isimlendirilen bu özel birlikler toplam 90 gün için 135.000 dinar yani günlük 1.500 dinar

²⁷ Belâzûrî, s.101; İbnü'l-Esir, VI, 162.

²⁸ İbnü'l-Esir, VI, 162.

²⁹ Mahir, II, 342.

³⁰ Kindî, s.133.

³¹ İbn Miskeveyh, I, 157, 199, 200.

almaktaydılar.³² 25 kişiden oluşan kapı muhafızlarının sadece hayvanlarının aylık harcaması ayda 60.000 dinar civarındaydı. Kişi başı aylıklarından sadece 2.000 dinarı aşkın yem kesintisi yapıldığı düşünülürken, aldıkları maaş miktarının ne denli yüksek olduğu ortaya çıkacaktır.³³ Bu dudak uçuklatacak miktar aynı dönemdeki diğer devlet görevlilerinkinden kat kat yüksekti. *el-Memâlik ve'l-Ğilmân* adıyla bilinen ğulam sisteminde oluşturulan *köle birlikleri*, yani sıradan askerler de özel kuvvetler kadar olmasa da dolgun miktarda maaş almaktaydı. Zira, bu dönemde köle ve hür muhafızlar arasındaki sınıf ayrımını ortadan kaldırmak için maaş bordroları birleştirilmiştir.³⁴ Orduya lojistik destek sağlayan teknik elamanların aldıkları maaş miktarı ise aylık 3.000 dinar civarındaydı.³⁵ Savaş amacıyla ahırlarda tutulan binek hayvanların beslenme, eğer, örtü ve ilaç masrafları için günde 400 dinar, ayda 12.000 dinar harcama yapılırdı. Ayrıca, bakıcılara aylık 150 dinar maaş verildi.³⁶

Aynı dönem içerisinde maaş miktarlarındaki iniş çıkışlara, ordunun çeşitli birimleri arasındaki eşitsizliğe kaynaklarda verilen bazı dönemlere ilişkin ortalama asker maaşları şu şekildedir:

Süvarilerin Aylık Maaşları	Yaya Birliklerin Aylık Maaşları	Dönem
160-200 Dirhem	80-100 Dirhem	132/ 749
40 Dirhem	20 Dirhem	140/ 757
100 Dirhem	50 Dirhem	159-169/ 776-785
160 Dirhem	80 dirhem	194/ 810
40 dirhem	20 dirhem	198/ 813
120 Dirhem	60 Dirhem	203/ 818
4 Dinar	2 Dinar	220/ 835

³² Sâbî, s.17.

³³ Sâbî, s.16.

³⁴ Sâbî, s. 16; Geniş bilgi için bkz. Mustafa Zeki Terzi, *Abbâsiler Döneminde Askeri Teşkilatı*, s.109.

³⁵ Sâbî, s.20.

³⁶ Sâbî, s.22.

-	1 Dinar/2 Dirhem	252/866
500, 700	135.000, 3000, 6000 Dinar	260/874
84 dirhem	12 dirhem	195/908
-	150.000 Dinar	303/915
-	8 Dinar	307/919
-	2 Dinar	329/941

Tabloda açıkça görüldüğü gibi Abbâsi dönemi asker maaşlarında bir istikrardan söz etmek mümkün değildir. Bu durumu yönetim değişiklikleri ve ülkenin içerisinde bulunduğu sosyal ve iktisadi durumla açıklamak mümkündür. Abbâsîlerin ikinci döneminde maaşlardaki iniş çıkışlar devlet içindeki istikrarsızlığı yansıtan bir ayna vazifesi görmektedir. Özellikle Mu'tezid'in hilafeti devraldığı dönemlere bakıldığında devlet hazinesinin ne şekilde hoyratça kullanıldığı görülmektedir.

B- POLİS-BEKÇİ- GARDİYAN-ZABITA MAAŞLARI

Kadı, asker ve diğer devlet memurlarının almış oldukları maaşlar ve bu maaşların ne şekilde ödendiğine ilişkin daha geniş tarihî bilgilere ulaşma imkanı varken, polis ve ona bağlı diğer görevlilerin maaşları hakkında detaylı bir malumata sahip değiliz. Buna rağmen, kanaatimizce, maaş miktarlarının tespiti imkânsız değildir. Bu güvenlik birimlerine eşdeğer statüde olan memurlarla mukayese ederek, yüzde yüz olmasa da, yaklaşık olarak almış oldukları miktarın ortaya çıkarılabileceğini düşünmekteyiz. Maaşlara yönelik bu ihmali, teşkilâtın kendine has özel yapısından kaynaklanan maksatlı bilgilendirmeme eksikliği ile açıklamak mümkündür.

Polis maaşlarını iki kategoride değerlendirmenin daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. İlk olarak, sahibu's-şurta/emniyet müdürü maaşlarının düz polis memurlarından farklı olması nedeniyle, üst rütbeli bu devlet memurunu kendi düzeyindeki diğer bürokratlarla mukayese etmek suretiyle gelir limitlerini ortaya koyabiliriz. Sahibu's-şurtanın hem görev başındaki işbirliği, hem de halife yanındaki mertebesi açısından en yakınında olanlar kadılardı. Tabi ki zaman zaman küçük çaptaki statü değişiklikleri esnasında sınıfsal ayrımlar değişime uğramış olsa da, aşağıda göreceğimiz gibi bunlar her iki çalışan arasındaki maaş denkliliğini ortadan kaldırmamıştır. Örneğin Abbâsîler'in sınırlı dönemlerinde

sahibu'ş-şurtanın derecesi valilik makamına denk hale gelmiş olsa da, bu durum süreklilik arz etmemiştir.³⁷ Biz, kadıyla olduğu gibi vali maaşlarıyla da mukayeseye yoluna giderek söz konusu dönem sahibu'ş-şurta maaşlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Atar, Hz. Peygamber döneminden itibaren hükümet tarafından atanmış memurlara, özellikle kadılara maaş ödendiğine ilişkin rivayetlere çalışmasında yer vermiştir.³⁸ Aynı gelenek, Hulefâ-i Raşidîn döneminde artarak devam etmiş, Hz. Ömer zamanında devletin en yüksek dereceli memuru sayılan kadılar, aylık 100 dirhem maaş almış ve bu parayla rahat bir yaşam sürmüşlerdir.³⁹ Hz. Ömer, kadı ve valilik görevi kendisinde birleştirilen kişilere 1.000 dirheme yakın maaş vermiştir. Yine sadece Kûfe kadılığı yapan bir kişiye 500 dirhem aylık tayin edilmiştir. Hz. Osman ve Ali döneminde de kadı maaşları benzer oranda öngörülmüştür.⁴⁰ Sahibu'ş-şurtalık görevinin Hz Osman zamanında şekillenmeye başlaması ve devlet görevlisi olarak ileride kazanacak olduğu prestijden uzak olması, bu dönem için kadı ile sahibu'ş-şurta arasında maaş dengesi oluşturmaya çalışmak bizleri yanılgıya sevk edecektir. Dolayısıyla kurumlar arasındaki benzeşmeden yola çıkarak tespiti çalıştığımız sav, bu dönem için geçerli gözükmemektedir.

Daha sonraki dönemler (Abbâsî) için polis ve alt birimleri için değişik bölgelerde tespit ettiğimiz maaş miktarları yaklaşık olarak şu şekildedir:

Dönem	Farklı Merkezler	Aylık Maaşı
es-Saffâh (132-136/749-	Mısır	20 Dinar
el-Mansûr (136-158/754-	Mısır (155-164/772-781)	30 Dinar
el-Mansûr	Basra - Rusâfe	200 Dirhem
el-Mansûr	Basra	200 Dinar
el-Mehdî (158-169/775-	Mısır	30 Dinar
el-Mehdî	-	150 Dinar
Harunurreşîd (170-193/786-	Bağdat - Kûfe	300 Dirhem

³⁷ Yılmaz, s.322.

³⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Atar, s. 118.

³⁹ Makrîzî, *Hittat*, I, 401; Atar, s. 118.

⁴⁰ Hulefâ-i Raşidîn dönemi kadı ve vali maaşları için bkz. Kettânî, I, 264-266.

el-Memun (198-218/813-	Mısır	168 Dinar
Mütevekkil (232-247/847-	Mısır	168 Dinar
el-Mu'tezid (279-289/892-	Basra	500 Dinar
el-Muktedir (295-320/908-	Mısır	120 Dinar

Bu tablodan anladığımız kadarıyla, maaşlar ortalama olarak 200 dinarı geçmemekteydi.⁴¹ Mu'tezid döneminde görüldüğü gibi, olağan dışı artışlar olmakla birlikte bunlar fiyat istikrarını bozmamıştır. Dikkat çekici önemli bir konu da, Mısır gibi uzak vilayetlerdeki polis maaşlarının Bağdat'a oranla daha fazla olmasıdır. Bu konuda net bir yorumda bulunmak güç olmakla birlikte halifelerin temel amacı emniyet müdürlerinin kendi görevleri dışında valilik, vezirlik gibi üst mertebelere göz dikmelerini önlemek olabilir.

Yukarıda tablo halinde takdim ettiğimiz Abbasi dönemi içerisinde polis maaşlarının senelik 1000 dinarın altına düşmediği anlaşılmaktadır. Askeri birliklerde olduğu gibi başarıya bağlı olarak verilebilecek ikramiye ile birlikte bu rakamın artması muhtemeldir. Zaman zaman malları müsadere edilen⁴² sahibu's-şurtaların mal varlıklarına bakıldığında oldukça yüklü miktarda menkul ve gayri menkule sahip oldukları görülmektedir.

Halife Muktedir sonrası, kadı ve şurta maaşları artarak devam etmiş, 350/961'de rakam 13.334 dinara kadar ulaşmıştır. Ancak bu tür ölçüsüz harcamalar yavaş yavaş merkezi otoritenin ekonomik çöküşünü hazırlamıştır.⁴³ Ekonomik krizin etkisiyle olmalı ki kadı maaşlarında ani düşüşler yaşanmış, 447/1055'te Bağdat kadısı sadece 60 dinar maaşla çalışmıştır.⁴⁴ Almış oldukları bu maaş aslında o dönem geçim standartları içerisinde zenginlik sınırında kabul edilmelidir. 20-30 dinar maaş alan memurların dahi aileleri ile birlikte rahat bir yaşam sürdükleri düşünülürken,⁴⁵ kadı ve buna bağlı olarak sahibu's-şurtaların ekonomik açıdan sorumluluklarının ve emeklerinin karşılığını her dönemde fazlasıyla almış oldukları rahatlıkla söylenebilir.

⁴¹ Kadı maaşları için bkz. Kindî, s.354, 369, 377, 507, 531; Vekî, II, 86, 121, 345, III, 240.

⁴² Makrîzî, *Sülûk*, III, 316, 371, 702, 703; İbn Tağriberdî, XI, 377, 379; Kindî, s. 395.

⁴³ Durî, *İktisâd*, s. 251 vd.

⁴⁴ İbn Miskeveyh, II, 196.

⁴⁵ Durî, *İktisâd*, ss. 246-248.

Bu bağlamda sahibu's-şurtanın almış olduğu maaşa ilişkin yukarıda yapmış olduğumuz tespiti güçlendiren bir diğer delil de, sahibu's-şurtaya yakın çalışan hatta bazen kadıdan daha öte birlikte olunan muhtesibin 310/927 yılında aylık olarak 100 dinar maaş almış olmasıdır.⁴⁶

Sahibu's-şurtanın maaşını tespit açısından her ne kadar muradifini kadı kabul etsek de Mısır'da iki makamın birleştirilmesi ve sahibu's-şurtanın vali ve naiblik yapması nedeniyle zaman zaman sahibu's-şurtalık, valilik makamıyla eşdeğer hale gelmiştir. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi özellikle Fâtimiler döneminde sahibu's-şurta vali olarak da isimlendirilmiştir. Bu bağlamda Mısır sahibu's-şurtalarının valiler gibi yaklaşık olarak aylık 1000 dirhem maaş aldıkları anlaşılmaktadır. Bazı dönemlerde Kahire ve Fustat gibi büyük şehir valilerinin (Ashâbu'l-Vilâyâtî'l-Kübrâ) almış oldukları maaşlar 60.000 dirheme ulaşmıştır.⁴⁷ Tenûhî, Hârûn Reşîd'in halifeliği döneminde Mısır sahibu's-şurtalarının, senelik 500.000 dirhem, sahibu'l-hares'in/bekçibaşı ise, bir kat fazla yani 1.000.000 dirhem maaş aldığına dikkat çekmektedir.⁴⁸

Daha önce de vurguladığımız gibi, merkeze bağlı eyaletlerde görev yapan emniyet müdürlerinin Bağdat'taki polis müdüründen çok daha fazla maaş aldığı bu rivayetten anlaşılmaktadır. Anlatımda dikkat çeken diğer bir husus ise, sahibu'l-hares/halifenin veya özel koruma müdürünün sahibu's-şurtadan bir kat fazla maaş almasıdır. Bunun gerekçesi olarak, halifenin veya valilerin kendi güvenliğini her şeyin üstünde tutmaları ve bunu sağlamak için de hiçbir masraftan kaçınmamaları gösterilebilir.

Endülüs'te sahibu's-şurta maaşları da ortalama olarak diğer bölgelerdeki oranlarla paralellik göstermektedir. eş-Şurtatü's-suğrâ ile eş-şurtatü'l-kübrâ⁴⁹ arasında bir oranda maaş alan valilerin ücretleri 70 dinar kadardı. Valilerden daha fazla alan şurtatü'l-kübrânın aylık maaşı 100 dinar, şurtatü's-suğrânın ki ise, 30 dinardı. Doğal olarak şurtatü'l-vüsta maaşlarının bu iki rakam arasında bir miktar olduğu söylenebilir.⁵⁰ Sahibu's-şurta için öngörülen bu miktarlar, o dönemde oldukça

⁴⁶ İbn Miskeveyh, II, 98-99.

⁴⁷ Zeydan, I, 221.

⁴⁸ Tenûhî, *el-Ferec B'ade Şidde*, Kahire, 1375, II, 326.

⁴⁹ Endülüs'te iki farklı polis birimini bir birinden ayırmak amacıyla kullanılan bu kavramlardan şurtatü'l-kübrâ, saray erkanı başta olmak üzere önemli şahsiyetlerin özel korumalığını yapan birim için kullanılırken, eş-şurtatü's-suğrâ avamın güvenliğini sağlayan birim için kullanılmıştır. İbn Haldun, s.446-445. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, s.150 vd.

⁵⁰ Şahade, s. 224.

popüler olduğu ve yüksek maaş aldığı anlaşılan doktorların aldıkları ile eşdeğerdi.⁵¹

Düz polis memurlarının maaşlarına gelince, bu noktada da fert başına tahsis edilen maaş miktarı hakkında doğrudan bilgi sahibi olmamız mümkün değildir. Ayrıca polis memurların kendi içerisinde değişik branşlara ayrılması ve farklı mercilerde görev almaları, maaş taksimatı açısından ayrı bir problem oluşturmaktadır. Bununla birlikte, yine kendi emsalleri olan rütbesiz askerler ve kadı yardımcıları ile mukayese ederek tahmini rakamlara ulaşma imkanı söz konusu olabilir. Yukarıda tabloda verdiğimiz asker maaşları ile rütbesiz polis memurlarının maaşları arasında büyük bir farkın bulunmadığı anlaşılmaktadır.⁵²

Maaş miktarlarında her ne kadar birtakım anormal çıkış ve inişler olsa da,⁵³ tespit edilen rakamlar arasındaki istatistiksel veriler bize polisin almış oldukları ortalama maaş miktarı hakkında bilgi vermektedir. Asker ücretlerinin ortalama 70-80 dirhem veya bu rakamın biraz daha altında olduğu düşünüldüğünde, polis memurlarının da bu miktara yakın maaş aldığı tahmin edilebilir. Tenûhî, Harun er-Reşid döneminde polis yardımcılarının (hares, ases, civvaz vs.) 20 dirhem aldığını belirtmektedir.⁵⁴ Bu rakamın polis memurlarının aldığı değişmez ücret olarak kabul etmek yanılığa sürükleyebilir. Nitekim Halife Mutezid devrinde düz polis memurunun maaşının 50 dinar olduğu belirtilmektedir.⁵⁵ O halde yukarıdaki ücret dağılımı ve bu bilgi ışığında beyan ettiğimiz ortalama miktarda bir maaşın tayin edilmiş olması mantıklı bir yaklaşım olarak görülebilir. Memur maaşlarının dönemlere göre tespitinde bütçe durumunun etkili olması yanında, özellikle Abbâsiler'de kalem ehli ve silah ehli olarak ikiye ayrılan grupların nüfuz derecesi de önemli faktör olmuştur. Örneğin, Büveyhiler'in Abbâsî Hilâfeti üzerinde baskı oluşturduğu dönemlerde (348-387/959/997) silahlı güçlerin kalem ehlinin önüne geçtiği ve daha yüksek maaş aldıkları müşahade edilmektedir. Geçmiş döneme nazaran rütbesiz asker maaşları bu dönem için ortalama 1,4 - 4 dinar arasında artış göstermiştir.⁵⁶

⁵¹ Doktor maaşlarında tam bir istikrar olmamakla birlikte aylık maaşları genelde 1000 dirhem altına düşmemiştir. Geniş bilgi için bkz. Kıftî, s.71, 98, 99, 106.

⁵² Askerlerin zaman dilimlerine göre almış oldukları maaşlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Dürî, *İktisad*, ss. 239-240.; Cemil Mahmut Benî Selâme, ss. 77-85.

⁵³ Maaşlardaki ani iniş çıkışların nedenlerinden biri, siyasî istikrarsızlıklara bağlı olarak ortaya çıkan isyanları bastırma amacıyla halifelerin silahlı güçlere oldukça yüklü miktarda para aktarımında bulunmasıdır. Derâdike, s. 100.

⁵⁴ Tenûhî, *el-Ferec*, II, 372.

⁵⁵ Aykaç, *Divanlar*, s. 152.

⁵⁶ Dürî, s. 246.

Askerlerin savaşlarda kazanmış oldukları zaferler sonrası almış oldukları ödüller gibi, ases/gece bekçisi başta olmak üzere diğer şurta teşkilâtı mensupları da operasyonlardaki başarıları sonrası gerek idarecilerden gerekse şehir esnafından ödüller almaktadır. Ayrıca, sahibu's-şurtalar için şehirlerin değişik bölümlerinde tahsis dilen ve kendi isimleriyle anılan araziler polis memurların istifadesine verilmekteydi.⁵⁷

Halife Muktedir döneminde sadece merkezde sayılarının yediyüze ulaştığı söylenen hâciblerin⁵⁸ de almış oldukları 120 dinarlık maaşla sahibu's-şurtadan aşağı kalmadığı gözlemlenmektedir.⁵⁹ Bu maaşın tüm hâcibler için değil, sadece "baş hâcibe" verilmesi daha mantıkî görünmektedir. Aksi düşünüldüğünde devlet bütçesinin bunu kaldırması imkansızdır. İbn Cevzî'nin, 363/974'te hâcib maaşının 150 dirhem olduğuna ilişkin vermiş olduğu bilgisinde bu tespiti doğrulamakta olduğunu düşünmekteyiz.⁶⁰

Polis memurlarına devlet bütçesinden verilen toplam miktarın ne kadar olduğu tam olarak bilinmese de, Halife Mutezid zamanında aylık 122.920 dinarlık saray giderleri içerisinde 1000 dinarlık kısmın sadece saray hâcib ve harislerine tahsis edilmesi, emniyet güçleri için yüklü miktarda pay ayrıldığını düşündürmektedir.⁶¹

Abbasilerin son dönemlerinde şurta sayısının sadece Bağdat'ta 7.000'ne ulaştığı⁶² düşünüldüğünde buna askerleri de ilave ettiğimizde devlet bütçesinden kendilerine ayrılacak payın ne denli yüksek miktara ulaştığı ortaya çıkmaktadır. Ancak bu külfetin iktidarın bekasının temini açısından nimet olarak geri döndüğü unutulmamalıdır.

Sahibu's-şurta olma emelini gerçekleştirebilmek için birçok kişinin akrabalık bağını ve kabile baskısını kullandığı malumdur.⁶³ Bunun altında yatan nedenlerden birinin de, şurta makamının siyasî ağırlığının yanında, yüklü miktardaki maaşı ve devlet imkanlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanma arzusu olduğu ifade edilebilir. Sahibu's-şurta, rütbesiz polisler, komutanlar ve askerlerin devlet bütçesinden zenginlik düzeyine ulaşacak ölçüde maaş almaları hazineye büyük yük getirmiştir. Saray muhafızları başta olmak üzere devlet kurumlarının muhafazasını

⁵⁷ Yakûbî, s. 243.

⁵⁸ İbn Tayfur, I, 52.

⁵⁹ Makrîzî, *Httat*, I, 40.

⁶⁰ İbnü'l- Cevzî, VII, 64; Adam Metz, I, 401.

⁶¹ Dûrî, ss. 251-252.

⁶² Tenûhî, *Nişvâru'l-Muhâdara* VIII, 182; Hıyârî, s. 38.

⁶³ Örneğin, Beni kelb ve Gassân gibi Yemenli kabilelerin desteği ile iktidara gelen Mervan b. Hakem neredeyse tüm önemli bürokratları bu kabile mensuplarından atadığı gibi yine sahibu's-şurtalık görevine Gassân kabilesinden Kays b. Haris el-Gassânî'yi getirmiştir. İbn Hayyât, I, 331.

sağlayan polis memurlarının zaruri ihtiyaçları valilikler veya doğrudan halife tarafından karşılanmaktaydı. Netice olarak emniyet mensuplarının gelir düzeyleri halka nazaran her dönemde üst seviye de olmuştur.

Emniyet güçlerine bağlı görev yapan görevlilerin maaşlarının ne zaman kesilip kesilmeyeceği de belirli kurallara bağlanmıştır:

-Savaşmak istemeyerek savaş alanından kaçarsa maaşı kesilir.

-Felç gibi ağır sakatlık geçirerek görev yapamayacak durumdakilerin, bir görüşe göre ortada bir iş olmadığı için maaşı kesilir, diğer bir görüşe göre ise, askerlik görevini teşvik için maaş defterinden ismi düşürülmez.

Görev başında iken öldürülen emniyet güçlerinin maaşları mirasçılarının intikal etmektedir. Bu maaşın sürekliliği konusunda ise Maverdî yine iki farklı görüş olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, mirasçılarının nafakaları defterden silinir, çünkü asıl hak sahibi mevcut değildir. İkinci görüş ise, mirasçılarının ordu defterindeki maaş kaydı aynen devam etmektedir. Böylelikle görevlinin çocukları da askerliğe teşvik edilmiş olur.⁶⁴

C-GÜVENLİK GÜÇLERİNE İKTÂ TAHSİSİ

İktidarın ellerinde bulunduran güçler tarafından, taşınmaz malların mülkiyet yahut kullanım hakkının uygun görülen kimselere tahsisi anlamına gelen iktâ uygulamasına,⁶⁵ Hz. Peygamber tarafından toprakların daha verimli kullanımı ve yeni Müslüman olanların kalplerini İslam'a ısındırmak maksadıyla baş vurulmuştur.⁶⁶

Hz. Ömer'in fesada yol açma gibi birtakım bireysel kaygıları nedeni ile iktâ tahsisini sınırladığı görülmektedir. Örneğin, Hz. Ömer Şam ziyareti esnasında Câbiye'ye geldiğinde bölge sorumlusunu yanına çağırarak halktan her bir kişiye günlük ve aylık yetebilecek yiyecek miktarını sormuş, aldığı cevap üzerine üç kişiyi yanına çağırarak onlarla yemek yemiştir. Böylelikle, bir kişinin öğünde ne kadar yemek yediğine bizzat kendisi şahit olarak dağıtılacak erzak miktarını tespit etmiştir.⁶⁷ Hz. Osman döneminde devletleştirilen ve gelirleri savaş gazilerine tahsis edilen arazilerin iktâ yoluyla halifenin akrabaları (Ümeyye Oğulları) arasında dağıtılmıştır. Hz. Ali, Hz. Ömer gibi iktâ tahsisinde çekinceli davranmıştır.⁶⁸ Emevîler devrinde ise, iktâ politikası tamamen değişmiş, saltanata bağlı olarak bürokrasinin siyasallaşması nedeniyle devletin

⁶⁴ Maverdî, s.206.

⁶⁵ Demirci, XXII, 43

⁶⁶ Belâzûrî, s.22; İbn Sa'd, VI, 47, Ebû Yusuf, s.62.

⁶⁷ İbn Asâkir, I, 556.

⁶⁸ Demirci, XXII, 43.

taşınmazları Ümeyye ailesine ve onların yakın destekçilerine verilmiştir.⁶⁹ Bu dönemlerin ortak özelliği, iktaların güvenlik birimlerine tahsisinden öte, devletin veya Emeviler devrinde de mevcut iktidarın maslahatı doğrultusunda kullanılmış olmasıdır. Askeri bürokrasinin bu nimetten yararlanamamış olmasını, yoğun fetih hareketleri sonucu elde ettiği ganimetler ve devlet hazinesinden almış olduğu yeterli miktardaki maaşa bağlayabiliriz.

Abbâsiler'in ilk döneminde de ikta dağıtımı Emevilerden farklı olmamış, araziler iktidarın maslahatı doğrultusunda kullanılmaya devam edilmiştir. Fetihlerin azalması, vergi gelirlerinin düşmesi ve iç karışıklıkların ortaya çıkması ile birlikte H.III/M.IX. yüzyıldan itibaren çoğunluğu daha ziyade Türklerden oluşan yabancı askerî aristokrat sınıf ağırlığını hissettirmiş ve iktâlar, ordu komutanlarına tahsis edilmeye başlanmıştır.⁷⁰ Komutanlar ise, bu arazilerin kullanımı ile maiyetindeki askerlerin tüm ihtiyaçlarını temin etmiştir.⁷¹ Halife Muktedir, Yusuf b. Ebi's-Sâc isimli şahsı doğu bölgeleri valiliği ile birlikte ordu komutanlığına atamış, Rey, Kazvîn, Ebher, Zencân ve Azerbaycan topraklarını kendisine iktâ olarak vermiştir. Yusuf bu arazilerin haracını toplayarak, askerlerin ücret ve erzakını ayırmış ve bir kısmını da beytü'l-mal'e göndermiştir.⁷²

Maaş ve ücret yerine bazı arazilerin haracını toplama ve harcama yetkisi olarak isimlendirilen bu uygulama "Iktâu'l-İstiğlâl" olarak isimlendirilmiştir. Mütevekkil'in ölümünden (247/861) sonra bu uygulama daha da artmış ve komutanlar arasında bazı problemler doğurmuştur. Halife Muktedir-Billah döneminde bu işleri düzenlemek için Divânu'l-Iktâi'l-Vüzerâ ismiyle yeni bir divan kurulmuştur. Verilen arazileri görev süresi dolan askerlerden geri almak için Divânu'l-Murteciât ismiyle ikinci bir divan daha kurulmuştur. Komutanlara ikta tahsisatına ilave olarak, Bizans ve Hazarların yapmış olduğu yoğun saldırılardan korunmak için sınır boylarına asker ve sivil sınıflar yerleştirilerek onlara da ikta verilmiş ve vergi alınmamıştır. Yeni fethedilen bölgelerde terk edilmiş geniş arazileri canlandırmak ve elde tutabilmek için fethi gerçekleştiren Müslüman topluma cazip şartlarda arazi tahsisi yapılmıştır.⁷³

Söz konusu divanlardaki kayıtlar ve yaşadığı döneme tanıklığı ile konumuz açısından çok önemli bilgiler aktaran Maverdî, iktâ arazilerin askerî tahsisi konusunda da önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre:

⁶⁹ Belâzûrî, I, 44.

⁷⁰ Kindî, s.101; Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi*, s.210.

⁷¹ Terzi, *Abbâsî Askerî Teşkilatı*, s.113.

⁷² İbnü'l-Esir, VIII, 136, 162.

⁷³ Demirci, s.44.

"Harac arazilerden ıktâ alacak şahıs ganimet alacak birisi olmalıdır. O da askerdir. Bu tespit ordu kayıt defterlerinden anlaşılmaktadır. Askerler haracın devredilmesi gereken özel kimselerdir. Çünkü komutanların belirli sayıda asker beslemeleri ve ihtiyaçlarını karşılamaları için paraya ihtiyaçları vardır. Bunlara karşılık kendilerine bir miktar haraç toplama yetkisi verilir veya mülkiyetin iltizâmı yapılır. Ancak bu şekilde düşman tehlikesi önlenir, medeniyetler korunur. Bu işleri yapanlar da askerlerdir"⁷⁴

Maverdî'nin bu önerileri Büveyhiler'in, Bağdat'ı istilası ile birlikte fazlasıyla uygulama alanı bulmuştur. İktâ sisteminde köklü bir değişime gidilmiş araziler askerlere hasredilerek yeni bir süreç başlatılmıştır. Daha önce vergi toplamak hedefli kullanılan araziler asker maaşı karşılığı olarak orduya tahsis edilmiştir. Bu da ileride daha yaygınlık ve düzenli uygulanan askeri ıktâ sisteminin başlangıcı olmuştur.⁷⁵

D- MAAŞ MİKTARLARININ TESPİTİ

Ebû Yûsuf, çalışanların maaşlarının halifenin takdirine göre ve yapmış olduğu görev karşılığı olarak tespit edilebileceği görüşündedir. Ona göre, özel durumlar icabı bazılarında az, bazılarında çok maaş verilebilir. Halife faydalı gördüğü hususlarda maaş ödemeleri ile ilgili fazlasıyla harcama yapabilir. Bu devlet maslahatı için hayırlı bir girişimdir. Kadı gibi kanun uygulayıcıları ve ekonomiyle içli dışlı olan vergi memurlarına, yolsuzlukların ve haksızlıkların önüne geçmek, halkı mağdur etmemek maksadıyla bol maaş verilebileceğini söyleyen Ebû Yûsuf, kadı maaşlarının zekat mallarından veya özel teşebbüslerce ödenmemesi noktasında ısrarcı davranmaktadır.⁷⁶

Maverdî'nin görüşüne göre ise, maaş miktarının tespitinde maaşın ihtiyacı karşılamada yeterli olup olmadığı araştırılmalıdır. Böylelikle, kayırmacılıktan uzak kalınmış olacak, ihtilaf ve huzursuzluğun önü alınmış olacaktır. Maverdî, maaşın yetip yetmeyeceğine ilişkin kriteri ise, üç ayrı grupta toplamıştır.:

- 1- Askerin ailesi, çocukları ve kölelerinin sayısı
- 2- Beslediği at ve harp techizatının temini için gerekli olan miktar.
- 3- Piyasa pahalılığı ve ucuzluğu gibi hususlar.⁷⁷

⁷⁴ Maverdî, s. 194.

⁷⁵ Kucur, XXII, s.47.

⁷⁶ Ebû Yusuf, s. 286.

⁷⁷ Abbâsi halifesi Zahir Biemrillah (H.1225/1226) dönemindeki ani fiyat artışları sonucu halk geçim sıkıntısı içerisinde girmiştir. Öyle ki, 1 mekkük (834gr.) buğdayın fiyatı 1 dinar 3 kırat (4.869gr. altın) 1 rıtıl(406.25 gr.) toz şeker 3.5 dirhem

Bu kriterlere göre yiyeceği, elbisesi ve sorumlu olduğu aile bireyleri göz önüne alınır ve yetecek miktarda iâşe temin edilirdi. Her yıl askerin durumu yeniden tetkik edilir, ihtiyaç artmışsa maaş ve iâşe miktarı artırılır, azalmışsa buna bağlı olarak ödenek kısıldırdı.⁷⁸ Benzer görüşler, diğer bazı hukukçular tarafından teyit edilmiştir.⁷⁹

E-MAAŞ ÖDEME EVRELERİ

Maaşlar aylık, bir kaç aylık, veya senelik olarak düzenli bir şekilde ödenmekteydi. Bazen günlük ödemeler de gündeme gelmiştir. Ancak kaynaklarda bu ödemenin günlük mü yapıldığı, yoksa aylık maaşın günlere bölünmesi ile mi ortaya çıktığı net değildir. Kanaatimizce, güvenlik birimlerinin sayısı göz önüne alındığında günlük maaş dağıtımı imkansız görünmektedir. Sadece, ordunun zırh ve benzeri donanımlarını imal eden ve onarımını yapan teknik elemanlara yevmiye verilmektedir.⁸⁰

Emeviler döneminde atıyyeler her yılın muharrem ayında dağıtılmaktaydı. Ancak bu kesin bir tarih olmayıp, savaşa çıkılacak zamanlarda askeri cesaretlendirmek için erzak ve atıyye dağıtımı yapılırdı. Abdülmelik b. Mervân, harici ayaklanmasını bastırmak için gönderdiği Ömer b. Ubeydullah b. Ma'amer'e K[^]fe veya Basra bölgesinin gelirlerini askerler arasında paylaşırabileceğini belirtmiştir.⁸¹

Abbâsiler döneminde aylık ve yıllık ödemeler dışında 40, 50, 60, 70, 90, 120 günde yapılan maaş ödemelerine de rastlamak mümkündür. Mu'tezid dönemine kadar Abbâsilerde ğilmân yani devşirme muhafızlar 50 günde bir maaş alırken, ahrâr/hür muhafızlar 40 günde bir maaş almaktaydı. Mu'tezid'in halifeliği ile birlikte her iki grubun maaşı aynı zamana toplanarak, 60 günde bir verilir olmuştur. "Tis'iniyyîn/doksanlılar" olarak isimlendirilen seçkin hür süvariler grubu bu ismi maaşlarının 90 günde bir verilmiş olmasından almıştır.⁸² el-Muhtârûn isimli birlik ise maaşını 70 günde bir almaktadır. Askerler içerisinde özel bir görev için seçilen birliklere de 120 günde bir maaş

(10.395 gr.gümüş) 1 mekkük (834 gr.) pirinç 50 dirhem (148.5 gr. Gümüş), 1 mekkük tuz 10 dirhem (29.7 gr. gümüş), 2 ritil hurma (812 gr.) 1 kırat (0.212 gr. Altın) tutarında idi. Bkz. İbnü'l-Esîr, XII, 447 vd. Ayrıca fiyat karşılaştırmaları için bkz. Terzi, *Abbâsî Halîfesi Zahir Biemrillah*, s. 26vd. Bu fiyat artışları da göstermektedir ki, genel iktisadi durum maaş artışlarında etkili olmuştur.

⁷⁸ Maverdî, s.205.

⁷⁹ Şafî, *Kitâbu'l-Ümm*, IV, 78; Ferrâ, s.226.

⁸⁰ Sâbî, s.20.

⁸¹ Taberî, V, 193.

⁸² Sâbî, s.17.

verilmekteydi.⁸³ Yine bekçilerin, gardiyanların, polislerin maaşları 120 günde bir verilmekteydi.⁸⁴

İncelediğimiz döneme ilişkin kıymetli bilgiler veren ve sıkça baş vurduğumuz es-Sâbî, memurları sekiz ayrı kategoride değerlendirerek, her birinin ödeme dilimlerini farklı tarihler olarak göstermiştir. Birinci sınıf olarak değerlendirmiş olduğu memurların maaşlarını her ay aldıklarını izah etmiştir.⁸⁵ Sahibu's-şurtanın birinci sınıf memur olduğu tartışma götürmediğine göre maaşlarını aylık olarak aldıkları ifade edilebilir. Hâcibler maaşlarını 60 günde, sarayın seçkin emniyet birlikleri 70 günde almaktaydılar.⁸⁶

Maverdi maaş miktarının tespitinde olduğu gibi yaşadığı dönemde yürürlükte olan uygulamalardan yola çıkarak ödeme evreleri hususunda da tespitlerde bulunmuştur.

*"Askere maaş verme zamanı önceden tayin edilir ve ordu birlikleri de maaş gününü bekler. Maaş ödeme zamanı, hazineye gelecek vergilerden sonra olmalıdır. Vergiler yılda bir defa toplanıyorsa maaş da bu toplama vaktini takip eden bir zamanda ödenir. Vergiler yılda iki taksitte toplanıyorsa, maaşlar da aydan aya ödenebilir. Hazine gelirleri toplandığında maaş ödemeleri geciktirilmez. Gelirler toplanmadıkça maaşlar talep edilemez... Hatta devlet mâlî kriz içerisinde olup ödeme güçlüğü çekiyorsa maaşlar ertelenir, veya tümünden ödeme iptal edilir."*⁸⁷

Maaş ödemelerindeki farklılığın sebebi olarak Maverdi'nin ifade ettiği devlet hazinesinin içinde bulunduğu durum gösterilebileceği gibi, Emniyet mensuplarının görev yaptığı birimlerin ve yerlerin farklı olmasının da payının büyük olduğu söylenebilir.

Sonuç:

Hız. Peygamber döneminde savaşlara katılan ordudaki askerler gönüllü olarak ya kendi imkanları, ya da zengin Müslümanların yardımları ile yaşelerini temin etmekteydi. Bu ilk dönemde hem devletin örgütlenmesinin iptidai oluşunun, hem de iktisadi açıdan devletin, askerlerin ihtiyacını giderecek yeterli bir gelire sahip olamamasının payı büyük idi. Ne zamanki Arap yarımadası sınırları dışında fetih hareketleri başladı ve devrin köklü medeniyetleri ile doğrudan irtibata geçildi, her alanda olduğu gibi askerî alanda da reformlar gerçekleştirildi. Bu süreç , Hız.

⁸³ Sâbî, s.19.

⁸⁴ Sâbî, s.20.

⁸⁵ Sabî, ss. 16-18.

⁸⁶ Sabî, s. 18.

⁸⁷Maverdi, s.206.

Ömer'in Bizans'ı ve özellikle Sasanileri örnek alarak Dîvanları kurması ile başlamıştır.

Yüzlerce kilometre uzaklıktaki mesafelerde aylarca, bazen yıllarca asker olarak görev yapmak gönüllülük esası ile gerçekleştirilecek bir durum değildi. Ailesinin ve askerin kendi iâşesini temin için düzenli gelirin olması gerekmektedir. Nitekim, muayyen sayıdaki kişileri defterlere kaydederek devlet bütçesiyle orantılı olarak maaş tahsisatı Hz. Ömer dönemi ile birlikte başlamış oldu. Bu uygulama orduya katılımı artırdığı gibi, askerin motivasyonunu da üst düzeye çıkartmıştır.

Emeviler devrinde harici ve şiiilerle bitmek tükenmek bilmeyen iç çatışmalar yanında fetihlere de hız verilmesi, gerek iç güvenlikten sorumlu polisin ve gerekse askerin sadık birer iktidar müdafii haline getirilmesini gerekli kılmıştır. Bunun yolu ise karnı tok, sırtı pek geleceğe güvenle bakabilecek ekonomik refaha sahip personel garantisinden geçmekteydi. Bu gerçeği gören Emevî otoritesi emniyet güçlerinin maaşlarını toplumun ortalama yaşam standardının üzerinde tutmuş ve hiç aksatmama ya özen göstermiştir. Emevîlerin yıkılmasına yakın dönemlerde hazinedeki sıkıntı nedeniyle ödeme güçlüğü baş göstermiş olmasına rağmen, bir güvenlik görevlisinin maaşı 500 dirhemden aşağı düşmemiştir. Güvenlik birimlerinin Emevî saltanatına kayıtsız şartsız bağlı kimselerden oluşması, Emevî ayrımcılığının sonucu olarak, güvenlik güçlerinin iktâ arazilerinden bolca yararlanmalarını sağlamıştır. Böylelikle, aldıkları maaş toplam gelirleri yanında cüzi bir miktar olarak kalmıştır.

Abbâsî iktidarının ilk dönemlerinde tam tersi bir uygulama ile karşı karşıyayız. Hazine vergi ve savaşlardan elde edilen ganimetle dolu olmasına rağmen, asker ve polisin maaşları 20 dirheme kadar düşmüştür. Devlet gelirlerini ölçülü kullanan ve divanlardaki gelişimin zirveye ulaşması ile kayıtların büyük bir titizlikle tutulmasını temin eden halifeler maaşlara yeni bir standart getirmişlerdir. Tabii ki, bu maaş kısıntısında bazı zaruretler ve gelişmelerinde katkısı olmuştur. Örneğin, Emevîlerden farklı olarak Arap unsuriyetçiliğinden uzaklaşan Abbâsî iktidarı, mevaliden nerede ise karın tokluğuna savaşabilecek askerler temin etmişlerdir.

Abbâsîler'in yabancı etkisine maruz kaldıkları ikinci dönemde maaşlarda çok büyük istikrarsızlıklarla karşılaşmaktayız. Her gelen yeni halife, içinde bulunduğu şartlara göre maaşlarda yeni ayarlamalara gitmiştir. Hazine boşalmasına rağmen önceki dönemlerle mukayese edilemeyecek miktarlarda güvenlik mensuplarına fazla maaş tahsis edildiği görülmektedir. Örneğin, M'utezid döneminde bir komutanın maaşı 135.000 dinara ulaşmıştır ki, bu, o günün şartlarında ülke ekonomisine büyük yük getirmiştir.

Maaşları ödemekte güçlük çeken, zamanında ödeyemeyen iktidarlar, Türkler başta olmak üzere hilafet ordusunu oluşturan askerlerin huzursuzluğunu ortadan kaldırmak için yeni bir yönteme baş vurarak daha önce devletleştirilen arazileri, asker ihtiyaçlarını temin için ordu komutanlarına tahsis etmişlerdir. Yürürlüğe sokulan bu uygulamada bir takım rahatsızlıklar ortaya çıkmış olacak ki, sistemin denetimi için yeni divanlar kurulmuştur. Abbâsi hilafetinin sembolik bir hale geldiği, yabancı unsurların yönetimi ele aldığı dönemlerde ıktâ arazileri, kullanımdan öte komutanlar tarafından mülk edinmeye başlamıştır. İncelediğimiz dönem içerisinde devletin birinci dereceden sahibi olan halife ve onların en yakınında olan üst düzey bürokratlar dışında ekonomik anlamda en müreffeh hayat sürenler asker ve polisler olmuştur. Zira, çoğunlukla halka rağmen iktidarı ayakta tutan "üniformalılar" için bunun aksi de düşünülemezdi.